

Адамян А. С.,
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА КАЗУСУ ЯК НЕВИННОГО ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджується правова природа казусу як невинного заподіяння шкоди в кримінальному праві України. З метою всебічного дослідження поняття казусу було проведено його порівняльно-правовий аналіз із суміжними інститутами кримінального права: формами вини, обставинами, що виключають злочинність діяння, кримінальним проступком, помилкою в кримінальному праві. Виявлено комплекс основних ознак, притаманних казусу. Запропоновано введення до кримінального законодавства та доктрини спеціального поняття «кримінальний казус» (*casus criminalis*).

Ключові поняття: казус, невинне заподіяння шкоди, форми вини, обставини, що виключають злочинність діяння, кримінальний проступок, помилка.

Постановка проблеми. У сучасному вітчизняному кримінальному праві панує концепція суб'єктивного ставлення у вини, що закономірно активує детальне наукове вивчення інституту вини, а також взаємопов'язаних питань невинуватості. При цьому невинне заподіяння шкоди, яке в кримінально-правовій доктрині традиційно називають казусом, прямо не регулюється українським законодавством, хоча його існування визнається та часто зустрічається на практиці. Така ситуація «нелегального» положення вимагає наукового дослідження правової природи казусу, а також виявлення його співвідношення із деякими суміжними правовими категоріями.

Інститут вини в кримінальному праві вивчався багатьма науковцями, серед яких слід назвати В.І. Борисова, П.А. Воробей, О. Ф. Кістяківського, В.О. Навроцького, К.М. Оробця, О.І. Рарога, М.С. Таганцева, Б.С. Утевського, П.Л. Фріса та інших. Поняття випадку (казусу) розглядали у своїх роботах Л.А. Арчібасова, Р.В. Вереша, П.С. Дагель, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, Ю.С. Коткова, І.В. Теслицький та деякі інші. Однак правові ознаки невинного заподіяння шкоди потребують більш глибокого вивчення, так як цим питанням у літературі не було приділено достатньої уваги.

Тому **метою статті** є дослідження правових ознак казусу як невинного заподіяння шкоди з метою виявлення правової природи цього поняття та формулювання на цій основі шляхів подальшого вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для ефективного дослідження поняття невинного заподіяння шкоди в умовах відсутності законодавчої дефініції доцільним є проведення порівняльного аналізу поняття із деякими правовими інститутами, що в певній мірі межують із казусом. Найбільш тісний зв'язок закономірно проявляється із формами вини, так як невинне заподіяння шкоди є їх інститутом-противагою. Розглядати співвідношення із умислом немає сенсу, тому одразу сконцентруємо увагу на необережності. Так, *злочинна самовпевненість* кваліфікується тоді, коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення. Казус містить принципову відмінність, а саме: особа не могла передбачити настання шкідливих наслідків свого діяння.

Значно важче розмежувати казус від злочинної недбалості, за якої особа теж не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Відповідно до характеристики, яку образно надає М. С. Таганцев, у ситуації злочинної недбалості особа усвідомлює можливість вчинення злочинного діяння *in abstracto*, але не усвідомлює можливості настання його *in concreto* [1, с. 248]. У такому випадку обов'язковим є встановлення необхідності (об'єктивний критерій) та можливості (суб'єктивний критерій) такого передбачення. У літературі вказується, що казус характеризується відсутністю або об'єктивного, або суб'єктивного критеріїв, або одночасно обох цих критеріїв [2]. Таким чином, у випадку злочинної недбалості межа між винним та невинним вчиненням шкоди проходить по встановленню об'єктивних обставин справи в аспекті можливості та необхідності передбачення особою негативного розвитку подій. Принципово важливим стає встановлення об'єктивної міри розсудливості, що повинна братися до уваги при розслідуванні подібних справ. Цивілісти запозичують концепцію, що запропонована римським правом: в якості мірила застосовується міра «розсудливості марнотратного голови сімейства». Однак у кримінальному праві такий підхід не може використовуватися як еталонний у зв'язку з тим, що особливе значення має не середній рівень знань, реакції тощо, а саме сукупність індивідуальних і конкретних обставин та характеристик особистості. У спеціальних наукових роботах зазначається, що суб'єктивна можливість особи може бути встановлена за такими ознаками: фізіологічні та психологічні характеристики особи, її досвід, знання; суб'єктивна можливість усвідомлення характеру та обсягу шкоди; дефекти виробничих та інших процесів тощо [3, с. 42]. Наявність об'єктивного критерію недбалості встановлюється за допомогою аналізу комплексу чинників. Як вважає В. А. Нерсисянц, певний рівень передбачення напрацьовується при виконанні тієї чи іншої професії. Він може встановлюватися за законом, правилами безпеки, нормами соціального співжиття – саме цей певний рівень передбачливості, на думку вченого, необхідно приймати за вихідний при встановленні реальної можливості усвідомлення особою небезпечності наслідків [4, с. 31].

В аспекті аналізованого співвідношення казусу із формами вини слід підкреслити, що випадок не можна вважати особливою формою психічного відношення особи до своїх дій та їх наслідків, так як за таким підходом казус співпадає із недбалістю, тобто означає винну поведінку особи. Так, А. В. Наумов доводить, що казус слід вважати не психічним відношенням особи до свого діяння (його не існує), а особливим психічним станом особи, що діє в тій чи іншій ситуації, який виключає суспільну небезпеку таких дій [5, с. 407].

Отже, до ознак казусу слід віднести відсутність у особи, яка заподіяла шкоду, необхідності та/або можливості передбачити настання шкідливих наслідків свого діяння.

Інститут казусу має схожі риси із обставинами, що виключають злочинність діяння. Наприклад, Н. В. Лісова виділяє наступні конститутивні ознаки, які притаманні усім обставинам, що виключають злочинність діяння: а) особа має право на запо-

діяння шкоди; б) це діяння (дія або бездіяльність); в) зовнішня подібність зі злочином; г) наявність певної підстави; г) суспільна корисність чи допустимість; д) передбаченість законодавством України [6, с. 11]. Подібною позиції дотримується також і О. І. Ющик, яка визначає обставини, що виключають злочинність діяння як передбачене Кримінальним кодексом (далі – КК), а також інші законодавчі або нормативні акти, що зовні схожі зі злочинами, суспільно корисні (соціально прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду [7, с. 4].

Встановлення факту невинного вчинення шкоди теж виключає злочинність діяння. Однак казус має деякі відмінні риси, які відмежовують його від обставин, передбачених розділом VIII КК України. По-перше, особа не має права заподіювати шкоду. Така шкода виникає незалежно від бажання та усвідомлення особи, а що найголовніше – настання шкоди не може бути цією особою передбачене. По-друге, групування обставин, що виключають злочинність діяння, відбувається за характерною внутрішньою логікою, а саме діяння осіб за даних обставин спрямовані на благі цілі, а шкода є виправданою. Казус не має такої ознаки. Відношення особи до свого діяння може бути нейтральним – тобто ключовий момент полягає в неможливості та відсутності необхідності передбачити настання негативних наслідків. По-третє, за критерієм урегульованості законодавством України відносно казусу є проблема. Так, учений Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл розподіляє усі обставини, що виключають злочинність діяння, на дві групи: а) ті, що передбачені в КК України; б) обставини, передбачені іншим законодавством [8, с. 5]. Казус у своєму кримінально-правовому значенні не закріплений у жодному законі України.

Таким чином, невинне заподіяння шкоди не може бути віднесене до обставин, що виключають злочинність діяння через відмінність між цими інститутами в трьох ключових моментах.

Казус може мати певні схожі риси із *кримінальним проступком*. Проблема співвідношення вказаних понять полягає перш за все у відсутності їх легальних визначень. Введення до вітчизняного законодавства інституту кримінальних проступків активізувалось із затвердженням Концепції реформування кримінальної юстиції України від 08 квітня 2008 року. Наукові розробки цього питання втілились у багатьох працях, серед яких слід відмітити монографію «Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві» [9]. У зазначеній роботі всебічно проаналізовано теоретичну модель кримінального проступку та виявлено низку його характерних ознак. При детальному вивченні специфічних рис кримінального проступку можна виявити головну схожу ознаку, що об'єднує його з казусом – це зовнішня схожість зі злочином. Однак при цьому така схожість досягається різними шляхами. У зв'язку з цим доцільно розглянути відмінності між поняттями казусу та кримінального проступку. По-перше, кримінальний проступок – це правопорушення, у той час як невинне вчинення шкоди не має протиправного характеру. По-друге, у зв'язку з тим, що кримінальний проступок є правопорушенням, він тягне за собою відповідне покарання, у той час як казус не має таких наслідків. По-третє, головною ознакою, що відмежовує кримінальний проступок від злочину, є його незначна суспільна небезпека; тоді як у результаті казусу шкода може мати будь-який розмір, а ступінь суспільної небезпеки може варіювати та мати різне значення. По-четверте, при здійсненні кримінального проступку є вина особи, а у випадку казусу – вина відсутня.

Отже, казус не можна віднести до кримінальним проступків, як до кримінальних правопорушень меншого значення

та небезпеки. Основною причиною є те, що казус не є правопорушенням.

Також суміжним із невинним заподіянням шкоди є інститут помилки в кримінальному праві. Наукою розроблено різні підходи до дефініції помилки. Наприклад, О. І. Парог дає визначення помилки як омани лише відносно фактичних обставин, які визначають ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, або відносно юридичної характеристики діяння [10, с. 194]. Тоді як А. В. Наумов розкриває поняття помилки через словосполучення «неправильне уявлення» [11, с. 233–235]. З ним не погоджуються В. Я. Якушин та В. В. Назаров, які вказують на те, що у визначенні А. В. Наумова «акцент зроблено на тому, що помилка можлива лише на чуттєвому рівні процесу пізнання» [12, с. 7].

Проводиться велика кількість класифікацій різновидів кримінально-правових помилок у залежності від обраних критеріїв. Найбільш схожі із казусом можуть бути помилки відносно суспільно небезпечних наслідків та помилки в розвитку причинного зв'язку. Аналіз теоретичних напрацювань з цього питання дозволяє виявити, що помилка в наслідках полягає в невірному уявленні винним про якісні або кількісні характеристики шкоди, заподіяної злочином. Так, у випадку казусу особа теж не розраховує та навіть не припускає можливості настання шкоди внаслідок її дій.

Помилка в причинному зв'язку полягає в неправильному уявленні особи про розвиток причинно-наслідкових зв'язків, унаслідок якого бажаний результат досягається злочинцем, але він настає не від тієї дії, на яку розраховував сам суб'єкт, а від іншої, що не охоплювалась його свідомістю. У результаті казусу причинно-наслідковий зв'язок між її діянням та небезпечними наслідками не може бути передбачений особою.

Однак, незалежно від тонкощів формулювання визначення та її різновидів, помилкою в кримінальному праві є неправильне уявлення *винної особи* (злочинця) щодо юридичних і фактичних ознак діяння та його наслідків. Це означає, що помилка можлива лише при вчиненні злочину. У той час як казус є невинним вчиненням шкоди без наміру порушити кримінальний закон. У цьому полягає принципова відмінність між даними правовими категоріями.

Отже, у результаті застосування порівняльно-правового методу було виявлено основні правові ознаки поняття казусу як невинного заподіяння шкоди, а також встановлено, що це поняття є самостійною правовою категорією, яка не може бути штучно віднесена до суміжних правових інститутів.

Проблемність встановлення правової природи казусу полягає також у відсутності його легального закріплення в кримінальному законодавстві. Відсутність згадки про казус у КК України може трактуватись як встановлення аксіоми незлочинності випадкової шкоди. Однак, як слушно вказує Л.А. Арчібасова, закріплення норми щодо невинного вчинення шкоди в законодавстві дозволяє більш точно розмежувати випадки винного та невинного вчинення діянь, які потягнули суспільно небезпечні наслідки, посилює увагу практичних працівників слідства, дізнання та суду до встановлення вини суб'єкта, суб'єктивної сторони діяння, таким чином виступає однією з гарантій принципу вини і недопущення об'єктивного ставлення [13, с. 1].

Крім того виникає питання щодо встановлення певної спеціальної назви для казусу в кримінально-правовому значенні. Така необхідність продиктована тим, що в теорії права та законодавстві поняття «casus» використовується в різних варіаціях та в різних значеннях. У зв'язку з цим зустрічаються наступні споріднені поняття: «casusfolderis», «casusmajor», «casusbelli»,

«пси казус» тощо. Крім вказаних випадків, поняття казусу вживається й в інших ситуаціях, виступаючи синонімом нетипової ситуації, судової справи, випадку, юридичного факту тощо. Таким чином, казус у кримінально-правовому розрізі повністю позбавлений певних спеціалізуючих ознак у дефініції. У зв'язку з цим було б доречно ідентифікувати невинне вчинення шкоди шляхом вживання словосполучення *casus criminalis*, або кримінальний казус.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження було сформовано ряд наукових висновків. Поняття казусу не співпадає та не входить до будь-яких інших інститутів кримінального права, що вказує на його самостійну правову природу. До основних ознак, що характеризують казус, слід віднести: а) відсутність в особи необхідності та можливості передбачити настання негативних наслідків свого діяння; б) заподіяна внаслідок казусу шкода може мати будь-які розміри; в) казус не є правопорушенням; г) казус не тягне за собою покарання; ґ) казус не передбачений у кримінальному законодавстві України. Також обґрунтовано необхідність введення до законодавства поняття кримінального казусу як спеціальної назви для невинного заподіяння шкоди.

Література:

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая в 2-х томах. Том 1 / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – 380 с.
2. Кримінальне право. Загальна частина / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов] ; за ред. М.І. Мельника, В. А. Клименка. – 5-е вид., перероб. і допов. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
3. Общие вопросы борьбы с преступлениями, совершенными по неосторожности / В. В. Клочков, А. Р. Ратинов и др. – М., 1979. – 85 с.
4. Нерсесян В. А. Неосторожная вина (в условиях научно-технической революции) : [учеб. пособие] / В. А. Нерсесян. – М. : ВЮЗИ, 1988. – 96 с.
5. Наумов А. В. Российское уголовное право в 3 т. Том 1. Общая часть / А. В. Наумов. – 5 изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 768 с.
6. Лісова Н. В. Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Н. В. Лісова. – К., 2007. – 21 с.
7. Ющик О. І. Кримінально-правове регулювання діяння, пов'язаного з ризиком, за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право / О. І. Ющик. – О., 2004. – 12 с.
8. Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл. Обставини, що виключають злочинність діяння, у кримінальному праві України та Йорданії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право / Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл. – К., 2003. – 20 с.

9. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві : [монографія] / В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітріцян та ін. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – 425 с.
10. Рапог А. И. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / А. И. Рапог. – М. : Изд-во Юрист, 1996 г. – 320 с.
11. Наумов А. В. Уголовное право. Общая часть (курс лекций) / А. В. Наумов. – М. : Изд-во БЕК, 1996 г. – 560 с.
12. Якушин В. А. Ошибка в уголовном праве и ее влияние на пределы субъективного вменения (теоретические аспекты) / В. А. Якушин, В. В. Назаров. – Ульяновск : УлГУ, 1997. – 62 с.
13. Арчибасова Л. А. Невинное причинение вреда : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Уголовное право и кримінологія ; уголовно-исполнительное право / Л. А. Арчибасова. – Омск, 2005. – 20 с.

Адамян А. С. Правовая природа казуса как невинного причинения вреда в уголовном праве Украины

Аннотация. В статье исследуется правовая природа казуса как невинного причинения вреда в уголовном праве Украины. С целью всестороннего исследования понятия казуса был проведен его сравнительно-правовой анализ со смежными институтами уголовного права: формами вины, обстоятельствами, исключающими преступность деяния, уголовным проступком, ошибкой в уголовном праве. Выявлен комплекс основных признаков, присущих казусу. Предложено введение в уголовное законодательство и доктрину специального понятия «уголовный казус» (*casus criminalis*).

Ключевые слова: казус, невинное причинение вреда, формы вины, обстоятельства, исключающие преступность деяния, уголовный проступок, ошибка.

Adamyan A. The legal nature of mishap as innocent of harm in the criminal law of Ukraine

Summary. In this article the legal nature of the *casus* as innocent of causing harm in the criminal law of Ukraine is discussed. The author conducted comparative legal analysis of criminal law related institutions: forms of the fault, circumstances which eliminate criminality of act, criminal misconduct, mistake in criminal law. Also the author discovered a number of basic features inherent *casus*. The introduction to criminal law and doctrine of the special concept of «criminal *casus*» (*casus criminalis*) was proposed.

Key words: *casus*, innocent harm, forms of fault, circumstances which eliminate criminality of act, criminal misconduct, mistake in criminal law.